

ЯШИРИН ИҚТИСОДИЁТГА ТАЪСИР ЭТУВЧИ ОМИЛЛАРНИНГ ТАСНИФИЙ ҲУСУСИЯТЛАРИ ВА ЭКОНОМЕТРИК ТАҲЛИЛИ

Шохжаҳон Элмуродов,

PhD, "Finance" кафедраси мудири, Тошкент Кимё халқаро университети,

Тошкент, Ўзбекистон

sh.elmurodov@kiut.uz

ORCID: 0000-0002-0123-6408

CLASSIFIED CHARACTERISTICS AND ECONOMETRICAL ANALYSIS OF FACTORS AFFECTING THE SHADOW ECONOMY

Shokhjahan Elmurodov,

PhD, Head of the "Finance" department, Tashkent Kimyo International University,

Tashkent, Uzbekistan

sh.elmurodov@kiut.uz

ORCID: 0000-0002-0123-6408

JEL Classification: C1, C41, C49

Аннотация. Жаҳонда юз бераётган долзарб муаммолардан бири бу яширин иқтисодиёт даражасининг юқорилигидир. Бунда муаммо бўлиб қолаётган жараён яширин иқтисодиёт даражасини аниқлашдир. Яширин иқтисодиётнинг детерминантларини аниқлаб, улар билан боғлиқ аниқ сиёсатни шакллантириши орқали унинг даражасининг ўсиши даражасини пасайтириши мумкин, аммо уни иқтисодиётдан бутунлай чиқариб ташлаш эса иложсиздир. Мақолада Осиё давлатларининг яширин иқтисодиёт даражасига таъсир этувчи омилларининг статистик таҳлили олиб борилган. Бунда аҳоли жон бошига ЯИМ, солиқ тушуми, ишсизлик даражаси, савдо очиқлиги, аҳоли жон бошига ЯИМ ўсиши, Doing Business рейтинг баҳоси, интернетдан фойдаланадиган шахслар фоизи, инфляция даражаси, сиёсий барқарорлик, ҳукумат самарадорлиги, қонун устуворлиги, коррупсияни бошқариши каби 12 та асосий белгиловчиларнинг 1991-2015гача бўлган маълумотлари қўлланилади.

Abstract. One of the current problems in the world is the high level of the underground economy. The process that remains problematic is to determine the level of the hidden economy. By determining the determinants of the hidden economy and formulating a specific policy related to them, it is possible to reduce the level of its growth, but it is impossible to completely exclude it from the economy. In the article, a statistical analysis of the factors affecting the level of the hidden economy of Asian countries was carried out. It includes 12 key determinants such as GDP per capita, tax revenue, unemployment rate, trade openness, GDP per capita growth, Doing Business rating, percentage of people using the Internet, inflation rate, political stability, government efficiency, rule of law, and corruption management. Data from 1991-2015 are used.

Калим сўзлар: солиқ, яширин иқтисодиёт, регрессия модели, fixed effect,

Key words: tax, hidden economy, regression analysis, fixed effect

Кириш.

Яширин иқтисодиётнинг даражасини ўлчаш мураккаб ҳисобланиб, яширин иқтисодиётда фаолият юритувчи субъектлар фаолиятини аниқланмай қолишига ҳаракат қилишади. Бундан ташқари, товар ва хизматларнинг расмий ва норасмий ишлаб чиқарилишини ўз ичига олган жами иқтисодий фаолият иқтисодий ривожланишга жавоб берадиган иқтисодий сиёсатни ишлаб чиқишда муҳим аҳамиятга эгадир. Бундан ташқари, яширин иқтисодиётнинг ҳажми солиқларни тўлашдан бўйин товлаш даражасини баҳолаш ва шу сабабли уни етарли даражада назорат қилиш тўғрисида қарор қабул қилиш учун асосий омил ҳисобланади.

Ушбу тадқиқот Fixed effect моделидан фойдаланган ҳолда регрессия орқали таҳлил қилади. Маълумотларни таҳлил қилиш натижалари яширин иқтисодиётнинг асосий ҳал қилувчи омилларини баҳолашга имкон беради ва кейинчалик ҳар бир мамлакат фаолиятининг баҳосини олиш учун мамлакатлар ўртасида таққослаш сифатида фойдаланиш мумкин.

Турли хил ёндашувлар ва моделлар яширин иқтисодиёт кўламини аниқлаш бўйича сўровларни тақдим этади. Medina ва Schneider - бу яширин иқтисодиёти бўйича сўнгги тадқиқотлардан бирида 1991 йилдан 2015 йилгача 158 та давлатда яширин иқтисодиётнинг ўртача ҳажмини аниқлаш учун улар "кўп ўзгарувчанли" регрессия усулидан фойдаланган[4]. Уларнинг натижаларига кўра яширин иқтисодиёт даражаси ЯИМга нисбатан 31,9 фоизни ташкил этади. Маблағлардан фойдаланиш имконияти, сиёсий барқарорлик, давлат хизматларини кўрсатиш, солиқ юки, меҳнат бозори қоидалари ва ташкилий кўрсаткичлар асосий омиллардир. Узоқ муддатда яширин иқтисодиётидаги ушбу пасайиш

тенденцияси доимийми ёки йўқми, аниқ эмас. Фараз қилайлик, дунёдаги ҳар бир давлат ўз институционал заифликларини ривожлантириш ва самарали равишда камайтириш ва тартибга солиш салоҳиятини кучайтиришда давом этмоқда, демак, яширин иқтисодиёт камайиб, бутунлат йўқолиб кетишини тахмин қилиш мумкинми? Шундай қилиб, тадқиқот аҳоли жон бошига ЯИМнинг улушининг ўсиш даражаси сифатида унинг яширин иқтисодиётдаги аҳамиятини баҳолаш учун фойдаланади. 35 мамлакатда Ruge норасмий иқтисодий детерминантлари бўйича тадқиқотлар олиб борди. Унинг тадқиқотлари шуни кўрсатдики, яширин иқтисодиётнинг 93% ўзгариши давлат даражасининг ривожланиши, давлат маъмурий кўрсаткичлари, солиқлар ва ижтимоий таъминот учун тўловлар, солиқларнинг мураккаблиги ва меҳнат бозорини тартибга солиш каби омилларга боғлиқ[1]. Schneider, F. фикрига кўра, тўланган солиқларни, иш билан бандликнинг нисбати, ишсизлик даражаси ва ўз-ўзини иш билан таъминлаш яширин иқтисодиёт даражасини белгилайди. Ишсизлар ва ўз-ўзини иш билан банд қилганлар сони яширин иқтисодиётга ижобий таъсир кўрсатмоқда. Бу улар учун корпорацияларда ишлаётган одамларга ёки бюджет соҳаси ходимларига қараганда ўзларининг даромадларини ошириш учун қулайроқдир[2].

Материал ва методлар.

Эконометрик таҳлилда фойдаланиладиган кўрсаткичларнинг таснифланишини кўриб ўтамиз.

Яширин иқтисодиёт кўрсаткичи

Осиё мамлакатларидаги яширин иқтисодиёти тўғрисидаги маълумотлар Schneider ва Friedrich томонидан олиб борилган тадқиқотлардан олинган[3]. Уларнинг тадқиқотлари панел маълумотлари ёрдамида 1991 йилдан 2018

Йилгача 158 мамлакат учун яширин иқтисодиёт доирасини ҳисоблаб чиққан. Ушбу таҳлилда бу маълумотлар асосий ўзгарувчи сифатида ишлатилади.

Бутунжаҳон бошқарув кўрсаткичлари (WGI)

Бутунжаҳон бошқарув кўрсаткичи давлат бошқаруви сифатига оид саволларга жавобларнинг комбинациясини акс эттиради ва 25 хил манбаларда бир неча юз ўзгарувчига асослангандир. Олтига индекснинг ҳар бири учун иккинчи даражали маълумот манбалари, шунингдек рискларни баҳолаш компаниялари, европа университетлари, олий ўқув юртлари, жамоатчилик фикрини ўрганиш агентликлари ва бошқалар томонидан ўтказилган мақсадли тадқиқотлар асосида бал қўйилади. Биз ушбу олтига индекснинг 4тасидан фойдаландик.

Сиёсий барқарорлик ва зўравонликнинг йўқлиги (Political stability and absence of violence) - натижасида ҳукуматнинг беқарорлашуви ва мажбурий истеъфога чиқиш эҳтимолини ўлчайдиган кўрсаткичлар гуруҳини ўз ичига олади. Ушбу индекс давлат бошқарувининг сифати кескин ўзгаришларга, сиёсат ўзгаришига эҳтиёж туғдириши даражасини акс эттиради ва фуқароларнинг бошқарув тузилмаларини тинч сайловлар ўтказишига таъсир қилади[5].

Ҳукумат самарадорлиги - давлат хизматларининг сифати, бюрократия даражаси, давлат ҳокимияти органларининг ваколатлари, давлат хизмати сиёсий босимдан мустақиллиги даражаси ва ҳукумат сиёсатининг ишончлилигини акс эттиради.

Қонун устуворлиги фуқароларнинг жамият қонунларига бўлган ишонч даражасини ва ушбу қонунларни бажаришга содиқлигини ўлчайди. Ушбу

мезон фуқароларнинг жиноятчиликка муносабати, қонунчилик тизимининг самарадорлиги ва башорат қилиниши ҳамда шартнома тизимига содиқлик кўрсаткичларини ўз ичига олади.

Коррупцияни назорат қилиш жамиятдаги ушбу жараёнларнинг инъикосини акс эттиради, коррупция деганда хусусий манфаатлар олиш учун давлат ҳокимиятидан фойдаланиш тушунилади. Индексда ушбу жараённинг "бажарилиши керак бўлган иш учун қўшимча тўлов" каби ҳодисалардан тортиб коррупциянинг бизнес ривожига таъсири, шунингдек, "катта коррупция" нинг юқори сиёсий даражада мавжудлиги каби турли жиҳатлари ҳисобга олинган.[6]

Солиқ тушуми (ЯИМга нисбатан фоиз)

Солиқ тушуми фойда солиқлари, ижтимоий суғурта бадаллари, товарлар ва хизматларга солиқлар, иш ҳақи учун солиқлар, мол-мулк солиғи ва бошқа солиқлардан олинадиган даромад сифатида тавсифланади[7]. Ялпи ички маҳсулотга нисбатан жами солиқ тушумлари солиқлар орқали давлат маҳсулотининг улушини кўрсатади. Ушбу мақолада 1991 йилдан 2015 йилгача Жаҳон банкининг Осиё мамлакатлари маълумотлари ишлатилган. Бу солиқ юкининг юқорилиги компанияларни норасмий иқтисодиётга ўтишга ундайди деб тахмин қилмоқда.

Аҳоли жон бошига ЯИМ

Аҳоли жон бошига тўғри келадиган ялпи ички маҳсулот мамлакатнинг умумий ялпи ички маҳсулотини аҳоли сонига бўлинган ҳолда кўрсатади. Ялпи ички маҳсулот ҳажми маълум бир мамлакат қандай ривожланганлигини акс эттирмаслиги мумкин[8]. Аммо аҳоли жон бошига ЯИМнинг ошиши аҳоли турмуш даражаси қанчалик юқори эканлигини кўрсатади. Ушбу мақола одамларнинг турмуш даражаси ва яширин

иктисодиёт даражаси ўртасидаги муносабатни баҳолашга ҳаракат қилмоқда. Одамларнинг турмуш даражаси юқори бўлса, яширин иқтисодиётнинг даражаси пастроқ бўлади, яъни бу икки кўрсаткич ўртасида қарама-қарши боғлиқлик мавжуд.

Ишсизлик даражаси

Яширин иқтисодиётга таъсир кўрсатадиган яна бир макро кўрсаткичи бу ишсизлик даражаси. Агар мамлакатда ишчиларни расмий иқтисодиётга жалб қилиш қийин бўлса ёки расмий иқтисодиётда иш таклифлари етарли бўлмаса, одамлар норасмий иқтисодиётга ўтишади. Шу сабабли, расмий ишсизликнинг юқори даражаси яширин иқтисодиёти даражасининг ошишига олиб келиши мумкинлиги тахмин қилинмоқда.

Савдо очиклиги

Савдо очиклиги экспорт ва импортнинг ЯИМга бўлиниши билан белгиланади. Савдо очиклигининг юқори даражаси мамлакат ташқи савдо учун очиклигини англатади. Кўришиб турибдики, ташқи савдо асосан божхона орқали амалга оширилади. Шунинг учун уни яширин иқтисодиётда амалга ошириш қийин. Савдо очиклиги махфий иқтисодиёт даражасига салбий таъсир кўрсатади деб тахмин қилинмоқда.

Интернетдан фойдаланадиган жисмоний шахслар (умумий аҳолининг %да)

Интернет ёрдамида одамлар кўпроқ иш топиш имкониятига эга бўлмоқдалар, бу эса баъзи вазифаларни уйларидан чиқмасдан бажариш учун оқилона маошни таклиф қилиши мумкин. Фрилансер ишдан олинмаган даромадлари, баъзи интернет-дўконларнинг фойдалари даромадлар тўғрисидаги декларацияларга киритилмаган, бу уларнинг яширин иқтисодиётда бўлишларини англатади. Монографияда интернетдан фойдалана

оладиган одамлар улуши ва мамлакатда яширин иқтисодиёт доираси ўртасида ижобий муносабатлар мавжуд деб тахмин қилинади.

Инфляция даражаси

Инфляция даражаси тадбиркорларни ташвишга соладиган кўрсаткичлардан биридир. Инфляциянинг юқори даражаси ишбилармонларнинг даромадларининг реал даражасига таъсир қилади. Натижада уларнинг капитал нархи юқори бўлади ва уларни яширин иқтисодиётга ўтишга ундайди. Мақолада инфляция даражаси яширин иқтисодиёти даражасига ижобий таъсир кўрсатади деб тахмин қилинмоқда.

Doing businessning бизнесни бошлаш рейтинг

Бу 0 дан 100 гача бўлган индекс бўлиб, у мамлакатда бизнесни бошлаш осонроқ ёки қийинроқ эканлигини кўрсатади. Ушбу индекс ҳар йили Doing Business томонидан эълон қилинади. Ушбу балл бир нечта баллар ёки кўрсаткичларнинг комбинациясидир, масалан, бизнесни бошлаш қиймати, бизнесни бошлаш учун зарур бўлган минимал капитал, керакли процедуралар сони, бизнесни бошлаш учун зарур вақт. Ушбу балл, яширин иқтисодиёт доирасига тескари таъсир кўрсатади деб тахмин қилинади.

Тадқиқотнинг илмий фаразларини кўриб чиқамиз. Гипотезада қисқача баён мавжуд бўлиб, у назарий асосда тузилган ва ўрганилаётган муаммонинг вақтинчалик (тахмин қилинган) жавобидир ва унинг ҳақиқийлиги учун синовдан ўтказилиши керак. Шундай қилиб, у фаразни синаб кўриши керак. Ушбу тадқиқотнинг асосий мақсади яширин иқтисодиётининг детерминантларини эмпирик таҳлил қилишдир. Ушбу тадқиқотнинг қуйидаги илмий фаразлари мавжуд:

- 1) Мамлакатнинг солиқ юки яширин иқтисодиёт доирасига салбий таъсир кўрсатади
- 2) Аҳоли жон бошига ялпи ички маҳсулот яширин иқтисодиёт даражаси билан тескари боғлиқликдадир.
- 3) Ишсизлик даражаси норасмий иқтисодиёт даражасига ижобий таъсир қилади
- 4) Савдо очиклиги норасмий иқтисодиёт даражасига салбий таъсир қилади
- 5) Инфляция яширин иқтисодиёт даражаси билан ижобий боғлиқликдадир
- 6) Doing Business бизнесни бошлаш рейтинги, яширин иқтисодиёт доирасига салбий таъсир кўрсатиши тахмин қилинади.

- 7) аҳоли жон бошига ЯИМ ўсиши норасмий иқтисодиёт даражасига салбий таъсир қилади
- 8) Интернетдан фойдаланиш даражаси сояли иқтисодиёт даражасига тескари таъсир кўрсатади. Биз фойдаланадиган асосий регрессия модели куйидагичадир

Регрессия модели¹

$$SE_{it} = \beta_0 + \beta_1 GDP_{it} + \beta_2 TB_{it} + \beta_3 UR_{it} + \beta_4 TO_{it} + \beta_5 GDPg_{it} + \beta_6 SB_{it} + \beta_7 IU_{it} + \beta_8 INFL_{it} + \beta_9 PS_{it} + \beta_{10} GE_{it} + \beta_{11} RL_{it} + \beta_{12} CC_{it} + \theta_i + \delta_t + \varepsilon_{it}$$

Энди ушбу регрессион модел ва жамланган маълумотлар асосида регрессион таҳлилни амалга оширамиз.

Натижалар

1-жадвал

Яширин иқтисодиётга таъсир этувчи омиллар шарҳи²

#	Кўрсаткичлар	Таснифи ва манбаси	Кутилаётган натижа
1	Яширин иқтисодиёт даражаси	Яширин иқтисодиёт даражаси Ўлчов бирлиги: фоизда ЯИМга нисбатан Манба: Medina ва Schneider (2017)	+
2	Солиқ юки	Бу давлатдаги тўлиқ солиқ юкини ифодалайди Ўлчов бирлиги: фоиз Манба: Жаҳон Банки маълумотлари	+
3	Аҳоли жон бошига ЯИМ	Бу кўрсаткич давлатнинг нақадар ривожланган эканлигини кўрсатади Ўлчов бирлиги: USD Манба: Жаҳон Банки маълумотлари	-
4	Ишсизлик даражаси	Бу иқтисодиётдаги расмий ишсизлик миқдорини кўрсатади Ўлчов бирлиги: фоиз Манба: Жаҳон Банки	+
5	Савдо очиклиги	Бу давлатнинг ташқи савдо учун очиклигини ифодалайди. Ўлчов бирлиги: фоиз Манба: Жаҳон Банки	+

¹ Муаллиф томонидан ишлаб чиқилди

² Муаллиф томонидан шакллантирилди

6	Интернетдан фойдаланувчи аҳоли миқдори (жами аҳолига нисбатан %да)	Интернетдан фойдаланиш имкони бор аҳолининг жами аҳолига нисбати Ўлчов бирлиги: фоиз Манба: Жаҳон Банки	+
7	Инфляция	Истеъмол саватидаги маҳсулотлар нархининг ўсиши билан ифодаланади Ўлчов бирлиги: фоиз Манба: Жаҳон Банки маълумотлари	+
8	Аҳоли жон бошига ЯИМ ўсиш кўрсаткичи	Йиллик ўсиш кўрсаткичини ифодалайди Ўлчов бирлиги: фоизда Манба: Жаҳон Банки	-
9	Бизнесни бошлаш рейтинги	Ушбу кўрсаткич бир нечта индексларнинг комбинациясидир ва мамлакатда қандай қилиб бизнесни бошлаш осонлигини англатади Ўлчов бирлиги: ўн бирликда Манба: Доинг Бусинесс ҳисоботлари	-

2-жадвал

Яширин иқтисодиётга таъсир этувчи омилларнинг статистик тавсифи³

Ўзгарувчилар	Obs	Mean	Std. Dev.	Min	Max
Яширин иқтисодиёт даражаси (ЯИМда)	850	29.67081	13.00663	8.19	71.95
Аҳоли жон бошига ЯИМ	834	8065.544	11952.61	137.1683	57562.53
Солиқ юки	594	12.05729	5.895554	0.085815	28.70997
Ишсизлик даражаси	850	5.239574	4.105613	0.398	19.7
Савдо очиклиги	811	49.85599	36.31628	0.064705	221.01
Аҳоли жон бошига ЯИМ ўсиши	842	2.865718	5.577578	-45.3251	43.37773
ДВ рейтинги	376	70.98503	17.96215	11.55	97.69
Интернет фойдаланувчи аҳоли (%да)	728	19.16392	24.53368	0	93.4783
Инфляция	788	11.60506	68.90148	-18.1086	1877.372
Political Stability	578	-0.41789	0.987134	-2.81004	1.387627
Government Effectiveness	578	0.015583	0.839899	-1.62715	2.436975
Rule of Law	578	-0.14354	0.831834	-1.73979	1.860729
Control of Corruption	578	-0.19132	0.897901	-1.67288	2.32558

³ STATA 15 дастуридан фойдаланган ҳолда муаллиф томонидан ҳисоблаб чиқилди

2- жадвал эконометрик таҳлилга
киритилган маълумотларнинг
статистик тавсифидир.

Унда биз маълумотларнинг
тўлиқлиги ва ўртача четланиш ҳақидаги
кўрсаткичларни кўришимиз мумкин.

Корреляция матрицаси⁴

	SE	GDP	Tax burden	Unem. rate	Trade openness	GDPg	DB score	Ind.in. usage	Inflation
SE	1.0000								
GDP	-0.4484	1.0000							
Tax revenue	0.1918	-0.1265	1.0000						
Unem.rate	0.1351	0.1022	0.4604	1.0000					
Trade openness	-0.1740	0.2921	0.1037	-0.0510	1.0000				
GDPg	0.1759	-0.3632	0.1873	-0.0286	-0.0059	1.0000			
DB score	-0.0652	0.4473	0.3718	0.2623	0.2373	-0.2060	1.0000		
Ind.in.usage	-0.3933	0.8357	0.0258	0.0060	0.2844	-0.3734	0.5060	1.0000	
Inflation	0.0869	-0.4402	0.0328	0.0129	-0.1599	0.1861	-0.1425	-0.4899	1.0000

	SE	GDP	Tax burden	Unem. rate	Trade openness	GDPg	DB score	Ind.in. usage	Inflation
SE	1.0000								
GDP	-0.4484	1.0000							
Tax revenue	0.1918	-0.1265	1.0000						
Unem.rate	0.1351	0.1022	0.4604	1.0000					
Trade openness	-0.1740	0.2921	0.1037	-0.0510	1.0000				
GDPg	0.1759	-0.3632	0.1873	-0.0286	-0.0059	1.0000			
DB score	-0.0652	0.4473	0.3718	0.2623	0.2373	-0.2060	1.0000		
Ind.in.usage	-0.3933	0.8357	0.0258	0.0060	0.2844	-0.3734	0.5060	1.0000	
Inflation	0.0869	-0.4402	0.0328	0.0129	-0.1599	0.1861	-0.1425	-0.4899	1.0000

⁴ STATA 15 дастуридан фойдаланган ҳолда муаллиф томонидан ҳисоблаб чиқилди

Корреляция натижаларидан кўриниб турибдики айрим кўрсаткичлар ўртасида ижобий корреляция мавжуд. Иккита ўзгарувчининг ўртасида корреляциянинг мавжуд бўлиши бу молликоррелинаритй муаммоси келтириб чиқаради ва бу бевосита

регрессия натижаларига таъсир кўрсатиши мумкин. Шу сабабдан бу каби муаммолар бўлмаслиги учун биз бир нечта регрессион моделлардан фойдаланган ҳолда боғлиқлик ва таъсирларни кўриб чиқамиз.

4-жадвал

Регрессия натижалари⁵

VARIABLES	(1) Model	(2) Model	(3) Model	(4) Model	(5) Model	(6) Model
LnGDPpercapita	-4.421*** (1.487)	-4.588*** (1.470)	-3.589** (1.319)	-3.994*** (1.402)	-4.127*** (1.447)	-3.569** (1.529)
Tax Revenue	-0.292*** (0.101)	-0.301*** (0.0984)	-0.219** (0.104)	-0.228*** (0.0823)	-0.123** (0.0593)	-0.208** (0.0755)
Unemploymentrate	0.694** (0.293)	0.729** (0.281)	0.532* (0.298)	0.659** (0.305)	0.506* (0.255)	0.591** (0.227)
Tradeopenness	-2.526* (1.421)	-2.629* (1.414)	-2.671* (1.325)	-2.345 (1.383)	-3.013** (1.348)	-2.135 (1.262)
GDPpercapitagrowth	-0.0549 (0.0447)		-0.0594 (0.0389)	-0.0567 (0.0426)	-0.0721* (0.0424)	-0.0449 (0.0397)
Scorestartingabusiness	-0.0221 (0.0253)	-0.0183 (0.0271)	-0.0210 (0.0273)	-0.0137 (0.0235)	0.00160 (0.0236)	-0.0143 (0.0244)
IndividualsusingtheInternet	0.0494* (0.0279)	0.0537* (0.0268)	0.0378 (0.0281)	0.0568** (0.0250)	0.0631** (0.0238)	0.0481* (0.0238)
Inflation	0.119** (0.0532)	0.115** (0.0531)	0.0874* (0.0482)	0.100* (0.0509)	0.108* (0.0567)	0.109* (0.0557)
PoliticalStabilityandAbsence			-1.949* (0.992)			
GovernmentEffectiveness				-2.395** (0.921)		
RuleofLaw					-4.833*** (1.648)	
ControlofCorruption						-3.342** (1.467)
Constant	64.94*** (12.93)	65.84*** (12.93)	57.56*** (11.88)	60.04*** (12.01)	59.36*** (12.29)	55.96*** (12.99)
Observations	272	272	272	272	272	272
R-squared	0.611	0.608	0.643	0.624	0.654	0.646
Number of CountryID	29	29	29	29	29	29
Country FE	Yes	Yes	Yes	Yes	Yes	Yes
Year FE	Yes	Yes	Yes	Yes	Yes	Yes
Adj. R-squared	0.581	0.580	0.615	0.594	0.627	0.618

Robust standard errors in parentheses

*** p<0.01, ** p<0.05, * p<0.1

⁵ STATA 15 дастуридан фойдаланган ҳолда муаллиф томонидан ҳисоблаб чиқилди

Мунозара. Ушбу тадқиқот натижаларни таҳлил қиладиган бўлсак, Аҳоли жон бошига ЯИМ, солиқ юки, ишсизлик даражаси, савдо очиклиги, Интернетдан фойдаланувчиларнинг фоиз даражаси, инфляция даражаси ва бошқарувнинг барча кўрсаткичлари маълум бир мамлакатда яширин иқтисодиёт доираси учун статистик аҳамиятга эгадир. Бироқ, аҳоли жон бошига ЯИМ ўсиши ва бизнесни бошлаш каби кўрсаткичлар норасмий иқтисодиёт даражасида статистик аҳамиятга эга эмас.

Аҳоли жон бошига ЯИМ норасмий иқтисодиёт доирасига салбий таъсир қилади, бу дастлабки гипотезани қўллаб-қувватлайди. Демак, агар одамларнинг турмуш даражаси юқори бўлса, уларнинг даромадларини расмий иқтисодиётдан норасмий иқтисодиётга ўтказиш учун ҳеч қандай сабаб йўқ.

Солиқ тушумлари яширин иқтисодиёти даражасига салбий таъсир қилади, демак, солиқ тушумлари ошганда яширин иқтисодиёт даражаси пасаяди. Юқори солиқ юки корхоналарни яширин иқтисодиётда ишлашга ундайди, чунки агар солиқдан кейинги даромад бизнесни самарали олиб бориш учун етарли бўлмаса, улар оғирлик туфайли норасмий секторга ўтадилар.

Ишсизлик даражаси мамлакатдаги мавжуд яширин иқтисодиёти даражаси учун тўғри пропорционал таъсирга эга. Бу шуни англатадики, ишсизлик даражаси ошиб бориши билан яширин иқтисодиёт ўсиб бормоқда.

Яширин иқтисодиёт даражасига савдо очиклиги тескари таъсир кўрсатмоқда. Агар мамлакат ташқи савдо билан кўпроқ шуғулланса, яъни импорт ва

экспортнинг ЯИМдаги улуши юқори бўлса, бу яширин иқтисодиётнинг пасайишига олиб келади. Бундан ташқари, у дастлабки фаразни қўллаб-қувватлайди.

Интернетдан фойдаланадиган аҳолининг улуши яширин иқтисодиётга ижобий таъсир кўрсатади. Айни пайтда ижтимоий тармоқлар ва Интернетга киришнинг қулайлиги туфайли одамлар кўпроқ иш имкониятларига эга. Баъзи одамлар учун бу пул ишлашнинг қўшимча манбаи бўлиши мумкин, аммо бошқалар учун бу даромад олишнинг асосий манбаи бўлиши мумкин. Масалан, YouTube, Instagram, Facebook ва бошқа ижтимоий тармоқларда пул ишлаганлар солиқ тўламайдилар. Яна бир мисол - баъзи интернет-дўконлар, фрилансерларнинг иш жойларидан олинadиган даромадлар ҳам солиққа тортилмайди. Бу шуни англатадики, Интернетга кириш мамлакатда яширин иқтисодиёт даражасини оширади.

Норасмий иқтисодиёт даражасига инфляция даражаси тўғри пропорционал таъсир кўрсатади. Демак, инфляция яширин иқтисодиётни кучайтирса. Шунингдек, у дастлабки фаразни қўллаб-қувватлайди. Аслида фоиз ставкаси, реал рентабеллик даражаси ва инфляция даражаси бир-бири билан чамбарчас боғлиқдир. Айниқса, инфляциянинг ўсиши бевосита иккаласига ҳам таъсир қилади. Инфляция кўтарилгандан сўнг, ҳукумат фоиз ставкасини ошириши мумкин, чунки корхоналар учун рентабеллик даражаси паст бўлади ва улар ўз юкларидан қочиш мақсадида яширин иқтисодиётга ўтишлари мумкин.

Хулоса. Аҳоли жон бошига ЯИМнинг кўтарилиши мамлакат

ривожланганлигини кўрсатади ва ривожланган мамлакатларда норасмий фаолият олиб бориш қийин. Аҳоли жон бошига ЯИМнинг 10% ўсиши норасмий иқтисодиёт даражасини тахминан 4% га пасайтиради.

Солиқ тушумининг ошиши, яширин иқтисодиёт даражаси пасайишини англатади. Тескари таъсир ҳам мавжуд. Шунинг учун бу ўзгарувчилар ўртасидаги ўзаро боғлиқликни кўрсатади. Яна бир тушунтириш - солиқ ставкалари кўтарилгандан сўнг, ушбу сиёсатни амалга ошириш учун қоидалар ва солиққа тортиш устидан назорат кучайтирилади, натижада корхоналар ўзларининг норасмий операцияларини расмий

иқтисодиётга кўчиришга мажбур бўлишади.

Ишсизлик даражаси расмий иқтисодиётда ишламайдиган ишчи кучининг фоизини акс эттиради. Расмий меҳнат бозорида иш таклифларининг етишмаслиги ёки шахсий даромадларга солинадиган солиқларнинг юқорилиги одамларни норасмий иқтисодиётда ишлашга ундаши мумкин.

Экспорт ва импорт операцияларини кузатиб бўлмайдиган иқтисодиёт шароитида амалга ошириш қийин, чунки бу операциялар ҳукумат томонидан тартибга солинади ва назорат қилинади. Савдо очиқлигининг 10 фоизга ошиши яширин иқтисодиётининг ҳажмини 25 фоизга камайтиради.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ruge, Marcus, (2010), [Determinants and Size of the Shadow Economy - A Structural Equation Model](#), International Economic Journal, 24, issue 4, p. 511-523.
2. Schneider, F. (2016), Comment on Feige's Paper, Reflections on the Meaning and Measurement of Unobserved Economies: What do we really know about the "Shadow Economy?", Journal of Tax Administration, Vol 2:2, pp. 82–92
3. Schneider, Friedrich (2017), Estimating a Shadow Economy: Results, Methods, Problems, and Open Questions, De Gruyter Open, Open Economics 2017/1, pp. 1–29
4. Medina, Leandro & Schneider, Friedrich. (2018). Shadow Economies Around the World: What Did We Learn Over the Last 20 Years?. IMF Working Papers. 18. 1. 10.5089/9781484338636.001.
5. Medina, L., A. Jonelis, and M. Cangul, 2017, The Informal Economy in Sub-Saharan Africa: Size and Determinants, International Monetary Fund, WP/17/156.
6. Kucera, D. and L. Roncolato (2008), Informal Employment: Two Contested Policy Issues,
7. International Labor Review, 147/3, pp. 321–348
8. Williams, C. C. and Schneider, F. (2016). Measuring the Global Shadow Economy: The Prevalence of Informal Work and Labour. Edward Elgar Publishing, UK.
9. Slemrod, J. and Weber, C. (2012), "Evidence of the Invisible: Toward a Credibility Revolution in the Empirical Analysis of Tax Evasion and the Informal Economy", International Tax and Public Finance, 19/1, pp. 25-53